
МОНІТОРИНГ ТА ОХОРОНА ЗЕМЕЛЬ

УДК 332.3

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ БОРОТЬБИ З ДЕГРАДАЦІЄЮ ЗЕМЕЛЬ ТА ОПУСТЕЛЮВАННЯМ В УКРАЇНІ

Третяк В.М., доктор економічних наук, професор

Мовчан М.М., аспірант

*Державна екологічна академія післядипломної освіти
та управління Мінприроди України*

Обґрунтовано, що першочерговими напрямками вирішення сучасних проблем боротьби з деградацією земель та опустелюванням в Україні є удосконалення законодавчо-нормативної бази, визначеної проектом Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням.

Ключові слова: *деградація земель, опустелювання, рівень сільсько-господарського освоєння території, незбалансоване співвідношення земельних угідь.*

Постановка проблеми

Деградація земель та опустелювання є одними з найбільш серйозних викликів для сталого розвитку України, які спричиняють істотні проблеми екологічного і соціально-економічного характеру. Концепцією боротьби з деградацією земель та опустелюванням, схваленою розпорядженням Кабінету міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1024-р. визначено, що проблема деградації земель та опустелювання зумовлена [1]: необґрунтовано високим рівнем господарського (передусім сільсько-господарського) освоєння території та незбалансованим співвідношен-

ням земельних угідь, порушенням науково обґрунтованих принципів землекористування та основ землеробства, у тому числі недотримання плодозміни сільськогосподарських угідь, відтворення родючості ґрунтів, надмірним скороченням земель природоохоронного, рекреаційного, оздоровчого та історико-культурного призначення, незадовільним станом землевпорядних робіт в частині розроблення проектної документації у сфері охорони земель та реалізації передбачених нею заходів, а також недостатнім обсягом наповнення якісними відомостями системи Державного земельного кадастру, недостатнім забезпечен-

ням функціонування державної системи моніторингу земель та довкілля; незадовільним рівнем матеріально-технічного, технологічного та кадрового забезпечення органів державної влади у сфері управління земельними та іншими природними ресурсами, недостатнім обсягом фінансових ресурсів, що виділяються для розв'язання проблем у сфері охорони та збалансованого використання земель, відомчою і галузевою спрямованістю та недостатньою координованістю заходів у сфері боротьби з деградацією земель та опустелюванням без урахування багатofакторності їх причин та наслідків, недостатнім рівнем обізнаності населення, заінтересованості та спроможності власників земель і землекористувачів, кількість яких перевищила 25 млн. осіб, у забезпеченні сталого використання земель та розв'язання проблем їх деградації.

Вирішення вказаних аспектів проблеми деградації земель та опустелювання потребує наукового обґрунтування та відповідного інституціонального забезпечення і державного управління у сфері боротьби з деградацією земель та опустелюванням територій, що сприятиме сталому землекористуванню.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій

Питання, пов'язані із боротьби з деградацією земель та опустелюванням були об'єктом дослідження багатьох сучасних науковців. Ці аспекти досліджували у своїх роботах Д. І. Бабміндра, С. Ю. Булигін, С. А. Балюк, В. В. Медведєв, Т. В. Дудар, О. П. Канаш, В. М. Кривов, С. О. Осипчук, О. Г. Тараріко, О. М. Чумаченко та інші, однак вирішення

даного питання залишається актуальним.

Метою дослідження є обґрунтування першочергових напрямів розв'язання сучасних проблем боротьби з деградацією земель та опустелюванням в Україні, які потребують удосконалення інституціонального забезпечення.

Виклад основного матеріалу

Проблему охорони земель, боротьби з їх деградацією піднято сьогодні до рівня глобальних, оскільки деградація земель має місце у всьому світі. Основним показниками деградації земель є погіршення стану їх ґрунтового покриву як один з особливо вразливих об'єктів природи. У Посланні комісії ЄС «До тематичної стратегії захисту ґрунтів» визначено 8 головних загроз деградації ґрунтів: водна ерозія і дефляція, кількісне і якісне зменшення органічної речовини (гумусу), забруднення, засолення, ущільнення, зсуви та повені, втрата біологічного різноманіття, порушення ґрунтового покриву. За даними ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О. Н. Соколовського» найпоширенішим видом сучасної деградації ґрунтів в Україні є – дегуміфікація (втрата гумусу й поживних речовин), нею вражено 43 % загальної площі (табл. 1) [2].

Середньорічні втрати ґрунту від водної ерозії та дефляції складають 15 т/га, що еквівалентно 740 млн. т родючого ґрунту, в якому міститься близько 24 млн. т гумусу, 0,7 млн. т рухомих фосфатів, 0,8 млн. т калію, 0,5 млн. т азоту та значних обсягів мікроелементів.

В Україні до 1990 року питання збереження ґрунтів, відтворення та

підвищення їх родючості були пріоритетними і мали реальну державну підтримку. У цей період виконувалася практично весь комплекс протиерозійних робіт, спрямованих на збереження ґрунтів, а обсяг їх щорічно збільшувався. В останні два десятиліття ситуація суттєво змінилася. До мінімуму були скорочені заходи з докорінного поліпшення ґрунтів, а окремі протиерозійні роботи були припинені. Таким чином, деградація

земель залишається вкрай серйозною проблемою в аграрній сфері, безпосередньо впливає на родючість ґрунтів та якість сільськогосподарських продуктів. Деградація ґрунтів призводить, до зниження їх продуктивності, в наслідок чого доходи сільського населення скорочуються, а якість їжі у сільських місцевостях погіршується, забезпеченість продуктами харчування зменшується.

1. Поширення основних деградаційних процесів ґрунтів в Україні (за даними ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О. Н. Соколовського») [2]

№ п/п	Види деградації ґрунтів	Поширення (% від загальної площі) відповідно ступеню			
		слабкої	середньої	сильної	всього
1	Втрата гумусу й поживних речовин	12	30	1	43
2	Переуцільнення	10	28	1	39
3	Запльованість і кіркоутворення	12	25	1	38
4	Водна ерозія	3	13	1	17
5	Підкислення	5	9	0	14
6	Заболочування	6	6	2	14
7	Забруднення радіонуклідами	5	6	0,1	11,1
8	Вітрова ерозія (дефляція), втрата верхнього шару ґрунту	1	9	1	11
9	Забруднення пестицидами та іншими органічними речовинами	2	7	0,3	9,3
10	Забруднення важкими металами	0,5	7	0,5	8
11	Засолення, підлуження, осолонцювання	1	3	0,1	4,1
12	Утворення ярів	0	1	2	3
13	Побічна дія водної ерозії (замулення водойм та ін.)	1	1	1	3
14	Зниження рівня денної поверхні	0,05	0,15	0,15	0,35
15	Деформація земної поверхні під впливом дефляції	0,04	0,23	0,08	0,35
16	Аридність територій та імовірність засушливості	0,04	0,18	0	0,21

За результатами агрохімічної паспортизації сільськогосподарських земель протягом 1986-2010 рр. вміст гумусу в ґрунтах зменшився на 0,22 %. Однією з основних причин такого стану є значне зменшення внесення органічних добрив. Лише за останні 10 років внесення органіки на 1 га

ріллі зменшилося з 8,6 тонн до 0,5 тонн.

В цей же період втрати гумусу в ґрунтах країни скоротилися в межах – 0,4 - –0,8 тонн з гектара. За результатами останнього туру агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення ґрунти України на площі 16,4 млн. га характеризуються в основ-

ному середнім (2-3 %) і підвищеним (3-4 %) вмістом гумусу

Враховуючи, що сільськогосподарські угіддя найбільше вражені

водною ерозією в табл. 2 приведена характеристика їх еродованості в розрізі регіонів України.

2. Характеристика сільськогосподарських угідь за еродованістю*

№ п/п	Адміністративні утворення	Зазнали дії водної ерозії (змиті), %			
		усього	у тому числі		
			слабо-	середньо-	сильно-
1	АР Крим	4,8	2,1	1,6	1,1
2	Вінницька	13,8	6,5	4,2	3,1
3	Волинська	2,9	0,7	1,0	1,2
4	Дніпропетровська	17,8	9,0	5,1	3,7
5	Донецька	35,1	9,2	11,4	14,5
6	Житомирська	1,5	0,4	0,5	0,6
7	Закарпатська	0,9	0,3	0,3	0,3
8	Запорізька	26,4	4,3	7,4	14,7
9	Івано-Франківська	3,8	0,8	1,3	1,7
10	Київська	5,3	1,1	1,2	3,0
11	Кіровоградська	22,0	7,9	7,8	6,3
12	Луганська	21,4	10,9	6,5	3,8
13	Львівська	8,0	1,9	2,9	3,2
14	Миколаївська	21,6	6,4	9,1	6,1
15	Одеська	28,5	9,1	9,8	7,0
16	Полтавська	6,8	3,0	2,1	1,7
17	Рівненська	5,9	0,8	1,4	3,7
18	Сумська	5,1	2,7	1,7	0,7
19	Тернопільська	9,8	2,7	3,5	3,6
20	Харківська	8,4	9,8	6,6	4,1
21	Херсонська	2,0	2,0	1,9	1,9
22	Хмельницька	5,0	4,3	7,6	3,1
23	Черкаська	2,7	2,5	2,7	4,5
24	Чернівецька	1,5	1,2	1,8	3,2
25	Чернігівська	0,5	0,5	0,5	0,5
27	м. Севастополь	0,1	0,1	0,1	0,0
<i>Разом по Україні в % / тис. га</i>		100,0	100,0	100,0	100,0
		13284,2	8833,8	3217,9	1232,4

* Розраховано авторами на основі джерела [2].

Найважливішими факторами, які спричинюють такий стан, є високий ступінь розораності території України (на ріллію припадає 53,8 % її площі), відсутність державних, регіональних і місцевих програм охорони ґрунтів, дієвих механізмів економічного стимулювання захисту ґрунтів від ерозії, відсутність реальної юридичної відповідальності за недосконале землекористування, низький рівень фінансового

забезпечення заходів з охорони ґрунтів від ерозії [3].

Згідно із Законом від 4 липня 2002 року № 61-IV Україна приєдналася до Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням.

Одним із основних зобов'язань Сторін Конвенції є розроблення національних планів дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням, які мають відповідати 10-ти річній Стратегії впровадження цієї Конвенції.

Відповідно Мінприроди України » на виконання пункту 85 Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011 - 2015 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету міністрів України від 25 травня 2011 р. № 577, пункту 2 розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1024-р «Про схвалення Концепції боротьби з деградацією земель та опустелюванням» з урахуванням постанови Кабінету міністрів України від 01.03.2014 № 65 «Про економію державних коштів та недопущення втрат бюджету», опрацьовано проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням».

Метою проекту Національного плану дій є підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері боротьби з деградацією земель та опустелюванням, виконання пріоритетних завдань, зміцнення інституціональної спроможності та покращення координації діяльності уповноважених органів у відповідній сфері, а також забезпечення виконання Україною міжнародних зобов'язань як Сторони Конвенції. Реалізувати Національний план дій передбачається протягом 2015 – 2020 років.

Проектом Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелювання передбачено в законодавчо-нормативному плані:

- розроблення проектів Законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення надання, зміни цільового призначення земельних ділянок для заліснення»; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» щодо економічного

стимулювання використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення вимог стосовно охорони довкілля під час вирішення питань вилучення (викупу), надання, зміни цільового призначення земельних ділянок»; «Про внесення змін до Водного і Земельного кодексів України щодо земель водного фонду»; «Про внесення змін до Водного кодексу України (щодо впровадження інтегрованих підходів в управління водними ресурсами за басейновим принципом)»; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання меліорованих земель та меліоративних систем»; «Про збереження ґрунтів та охорону їх родючості»;

- розроблення проектів постанов Кабінету міністрів України «Про внесення змін до Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них»; «Про внесення змін до Положення про державну систему моніторингу довкілля»; «Про затвердження Порядку включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екомережі»; «Про затвердження Порядку економічного стимулювання використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів»; «Про затвердження Нормативних показників виносу поживних речовин урожаєм сільськогосподарських культур»; «Про затвердження Порядку оцінки придатності земель (ґрунтів), встановлення зон виробництва органічної продукції та сировини і Критеріїв якості земель щодо їх придатності для виробництва органічної продукції та сировини, «Про внесення змін до Порядку збирання, використання, поширення інфо-

рмації про опустелювання та деградацію земель»; «Про схвалення Концепції реформування державної системи моніторингу довкілля» та інших.

Таким чином, в Україні, з часу приєднання до Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням, розпочаті перші кроки щодо боротьби з деградацією земель та опустелювання.

Висновки

Найважливішими факторами, які спричинюють деградацію земель та опустелювання в Україні є високий ступінь розораності території країни (на ріллю припадає 53,8 % її площі), неконтрольоване формування нових сільськогосподарських землекористувань в умовах незавершеної земельної реформи, відсутність державних, регіональних і місцевих програм охорони ґрунтів, дієвих правових механізмів та економічного стимулювання захисту ґрунтів від ерозії, та належної юридичної відповідальності за стан землекористування; низький рівень фінансового забезпечення заходів з охорони ґрунтів від ерозії. Пріоритетними кроками в боротьбі із деградацією земель та опустелюванням є удосконалення законодавчо-нормативної бази, визначеної проектом Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням.

Список літератури

1. Розпорядження Кабінету міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1024-р «Про схвалення Концепції боротьби з деградацією земель та опустелюванням».
2. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2013 році. – К. : Мініс-

терство екології та природних ресурсів України. – 2015. – 324 с.

3. Балюк С. А. Екологічний стан ґрунтів України / С. А. Балюк, В. В. Медведєв, М. М. Мірошніченко, Є. В. Скрильник, Д. О. Тимченко, А. І. Фатєєв, А. О. Христенко, Ю. Л. Цапко // Український географічний журнал. – 2012. - № 2. - С. 38-42.
4. Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011 - 2015 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 р. № 577.
5. Постанова Кабінету міністрів України від 01.03.2014 № 65 «Про економію державних коштів та недопущення втрат бюджету».
6. Проект розпорядження Кабінету міністрів України «Про затвердження Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням». [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/normbaza/regulatory/554-proekty-rehuliatornykh-aktiv>.

Обосновано, что первоочередными направлениями решения современных проблем борьбы с деградацией земель и опустыниванием в Украине является совершенствование нормативно-правовой базы, определенной проектом Национального плана действий по борьбе с деградацией земель и опустыниванием.

Ключевые слова: деградация земель, опустынивание, уровень сельскохозяйственного освоения территории, несбалансированное соотношение земельных угодий.

Proved that address the priority areas of contemporary issues of combating land degradation and desertification in Ukraine is to improve the legal and regulatory framework, the project of the National Action Plan to combat land degradation and desertification.

Keywords: land degradation, desertification, the level of agricultural uses, unbalanced ratio between parkland.